

TKO DOMA NE SIDI, A TKO SIDI?
TEMA PUTOVANJA I ŽENSKI LIKOVI
U RANONOVOVJEKOVNOJ KNJIŽEVNOSTI

Lahorka Plejić Poje

Premda se putovanje, kao zadana »nadtema« Dana Hvarškoga kazališta, može promišljati ne samo kao tematska kategorija, različita značenja koja je pojam putovanja poprimio ovdje će se reducirati na književnu temu, i to samo u jednom njezinu aspektu. Pokušat će se naime izvidjeti kako se presijeca tema putovanja sa ženskim likovima, i to u hrvatskoj ranonovovjekovnoj književnosti. Putovanje, kao jedna od učestalijih i važnijih, moglo bi se reći i konstitutivnih književnih tema, važno je i za hrvatsku ranonovovjekovnu književnost. Da putuju muški likovi, posve je jasno – u okviru patrijarhalnih kultura, čiji je dionik i stara hrvatska književnost, drukčije ni ne može biti. Putuju li katkada i ženski likovi, kako, kada i zašto, ili su ženski likovi pretežno Penelope?

Premda je, barem iz vizure feminističke kritike, bavljenje ženskim likovima posao koji je davno odrađen i danas metodološki anakron, valja reći da ženski likovi u hrvatskoj književnosti nisu bili čestim predmetom stručnoga interesa. Artikulira se taj interes, doduše, već krajem XIX. stoljeća – spomenimo Mariju Jambrišak, koja je objavila *Znamenite žene iz priče i*

povijesti (3 sveska, 1885., 1886. i 1887.), u kojima navodi i nekoliko ženskih likova iz hrvatske književnosti. Jedan je pak od prvih »muških« tekstova usredotočenih na ženske likove hrvatske ranonovovjekovne književnosti sada već davna studija Dragutina Prohaske. Riječ je zapravo o predavanju »Ženska lica u hrvatskoj književnosti«, sastavljenom u povodu izložbe Ive Simonovićeve i Zdenke Pexidr-Sieger, održanom, kako stoji na nevelikoj knjižici, 26. lipnja 1916. godine.¹ U novije se vrijeme ženskim likovima u starijoj književnosti bave Dunja Fališevac i Slavica Stojan. Nije, naravno, slučajno da su zanimanje za ženske likove pokazale upravo žene. Najvažniji muški proučavatelj ženskih likova hrvatske starije književnosti vjerojatno je Slobodan Prosperov Novak, koji se u nizu svojih radova detaljnije bavi upravo ženskim likovima, primjerice Vetranovićevom Euridikom iz *Orfea*, Sarom iz *Posvetilišta Abramova* i Lucićevom Robinjom, o čemu će se ovdje još govoriti. No sustavnijega interesa svakako nije bilo.

Vratimo se temi putovanja, arhetipskoj u europskim književnostima. U velikom broju kanonskih djela putovanje je važno ne samo za pojedinca nego i za cijelu zajednicu, pa je popis književnih putnika doista golem, od starozavjetnih patrijarha preko Odiseja i Eneje te brojnih srednjovjekovnih hodočasnika, ranonovovjekovnih vitezova, pikara i osvajača, preko bajronovskih putnika iz romantizma, do modernih Odiseja i putnika iz romana ceste. Fikcionalna djela hrvatske ranonovovjekovne književnosti koja tematiziraju putovanje odreda su dio književnoga kanona, no ona ipak nisu osobito brojna. Uzmemo li u obzir da u ranonovovjekovnoj hrvatskoj književnosti, osobito onoj sa svjetovnom tematikom, nema istaknutijih ženskih likova, bit će jasno da je i broj ženskih likova – putnica nevelik.

¹ Napominjem da nijedan od Prohaskinih ženskih likova nije predmetom moje studije – Vodnik je izdvojio biblijske likove, Juditu, Suzanu i Đurđeviću Mandalijenu. Prema Prohaski, na prvi bi se pogled dalo zaključiti da među junakinjama svjetovne provenijencije nema nijedne jake, odnosno nijedne dovoljno značajne da se izdvoji kao važan lik.

* * *

Putovanje, kao kretanje u prostoru i vremenu, katkada i premještanje u socijalnom poretku, podrazumijeva odlazak od kuće, od svoga, domaćega, vlastitoga, prijateljskog i poznatog. Napuštanje staroga i odlazak u novo uključuje katkada rizik, no putovanje nerijetko priskrbljuje liku neke materijalne ili simboličke dobiti. Zoranićev pastir Zoran u *Planinama*, Piligrin u istoimenom alegorijskom epu Mavra Vetranovića, Hektorovićevo četvorka u čamcu na vesla iz *Ribanja i ribarskog prigovaranja*, Osmanovi poklisari Ali-paša i Kazlar-aga u epu Ivana Gundulića, putnici-diplomati u *Dubrovniku ponovljenu* Jakete Palmotića Dionorića, vitezovi u epu *Sveti Ivan biskup trogirski i kralj Koloman* Petra Kanavelića, svi oni na putovanje kreću ili zbog kakve zadaće koja im je u zajednici povjerena ili pak radi vlastita probitka, pri čemu je putovanje katkada i potraga za vlastitim identitetom. Vrijedi li to i za putovanja ženskih likova u ranonovovjekovnoj hrvatskoj književnosti?

* * *

Putovanje je tema specifična za narativnu književnost. Ipak, kao prvi tekst hrvatske ranonovovjekovne književnosti u kojemu se pojavljuje ženski lik koji putuje izdvaja se lik Robinje, otete ugarske plemkinje koju »martolosi«
dovode u Dubrovnik na prodaju, iz istoimenog dramskog djela Hanibala Lucića. Robinjino se putovanje, doduše, ne prikazuje nego prepričava, te ono pripada u predscensko vrijeme. Ipak, ono što se na sceni vidi upravo je rezultat putovanja i bez toga putovanja, kako se na prvi pogled čini, ne bi bilo ni drame. O putovanju se, kako je rečeno, tek govori: o njemu izvješćuje sama Robinja, rekonstruirajući, na zahtjev mladoga Derenčina, zbivanja od trenutka otmice do dolaska na dubrovački trg. U dva se navrata Robinja osvrće na vlastito putovanje. Budući da je zarobljena, da je iz idile zavičaja odvedena daleko u ropstvo, sasvim je jasno da je njezin govor o putovanju (od 281. do 316. stiha) ispunjen jadikovkama koje su pojačane

prisjećanjem na slobodan život na dvoru, dakle na prethodno sretno stanje, jedino koje joj dolikuje. Robinja, primjerice, reflektirajući o vlastitu stanju, navodi popratne pojave putovanja kao što su nedostatak hrane, spavanje na tvrdom kamenu, oskudna i neprikladna obuća i odjeća. Ona dakle ne može biti zainteresirana za zbilju oko sebe nego je usredotočena na ono što je izgubila:

U veselom zdravju veselo svud hojah,
Na mehku uzglavju pokojno pokojah,
Sada za uzglavje kamen je studeni,
Mislite: kô zdravje može bit u meni?
Slatkom i obilnom hranjah se ja pićom
I sa zlatom svilnom rešah se odićom,
A sada primine dan mi se kadgodi,
Po zakon od živine, o travi ter vodi... (2. čin, 291-298)

Cijeli put koji je prošla, od Ugarske do Dubrovnika, Robinja zapravo ne komentira; u tri stiha rezimira tek teškoće na koje je nailazila i, što nije nevažno, žali se na izostanak pomoći od »svojih« (muških, naravno):

Puste sam sve strane protekla i luge
Vepri gdi se hrane i zviru tej druge,
Obajdoh sve gore, brodim se prik sto rik,
Nigdi mi nitkore ne dojde pomoćnik. (2. čin, 403-406)

Robinja putuje silom i njezino putovanje u drami nema značenje koje putovanje najčešće ima za muške likove. Njezino je putovanje u službi ideologija toga dramskoga teksta, političke (Robinja je iz Ugarske, a »martolosi« – otmičari su Turci) i staleške (Lucićeva pohvala dubrovačkoga društvenog poretka), kao i muškoga patrijarhalnoga poretka.² Derenčinovo

² O posljednjem je aspektu podrobnije pisao Slobodan P. Novak (1994.).

je putovanje – odnosno duga potraga za Robinjom, koja se, doduše, ne prikazuje na sceni te također spada u pretpovijest dramske radnje – arhetipsko putovanje potrage, koje završava dobitkom za putnika. Putovanje ženskoga lika jest anomalija, a povratak u uobičajeno stanje može se postići samo posredovanjem muškoga lika. Kako je uočeno u stručnoj literaturi, a to pokazuju i neke druge *robinje* hrvatske književnosti, putovanje ženskoga lika tek je u funkciji zadovoljavanja muških interesa.

Ipak, valja napomenuti da je i Robinji namijenjeno da iz putovanja, ma kako neželjenoga, profitira, premda u domeni posve drukčijoj od Derenčinove: ona dobiva pouku da ne smije biti ohola. U Robinjin lik Derenčin, kao da je mandatar Božji, upisuju krivnju za otmicu:

Sad se čudim gore da nisi dopala
Muke i pokore, dekllice pristala,
Jer oto govor tvoj stavi mi prid oči
Da vas tvoj nepokoj tva zloba uzroči.
Jer si se lipotom tvojom oholila
I tome grihotom Boga uvridila... (505-510)

Stoga se putovanje za taj ženski lik u nekome smislu ipak pokazuje dobitkom – ono je kazna kojom je Robinja okajala grijeh i usvojila moralnu pouku. Odnosno, dvostruko je instrumentalizirano.

* * *

Opus Marina Držića naizgled je otvoren prema putovanju, favorizira *curiositas* na račun *stabilitas*, što se, uostalom, i izrijeком kaže u onim često citiranim stihovima iz prologa *Tirene*: »Tko doma ne sidi i ne haje truda, / po svietu taj vidi i nauči svih čuda« (Držić 1987.: 208). Kad je riječ o Držićevim ženskim likovima, valja primijetiti, prvo, da se neki od njih doimaju slobodoumnima i emancipiranima. Uz Lauru iz *Dunda Ma-*

roja najpoznatiji je primjer Držićeva protofeminizma³ Mionin monolog iz četvrtoga prizora četvrtoga čina *Grižule*. U tome monologu Miona prosvjeduje protiv uobičajene podjele muško-ženskih društvenih uloga te svoje sugovornike, što je posebno zanimljivo, podsjeća na mit o amazonkama. Drugo, Držićevi su ženski likovi i prilično mobilni. Svakako je najveća Držićeva putnica Laura, kurtizana iz *Dunda Maroja*, o čijim putovanjima u komediji izvješćuje Gulisav Hrvat. Laurin je predrimski život sav u putovanjima i promjenama adresa. Ona je lik njemačkoga podrijetla, rođena je u Veneciji, iz koje je pobjegla tko zna kamo, neko je vrijeme živjela u Korčuli te se, barem u vremenu komedije, skrasila u Rimu, no čini se da joj, u postdramskom vremenu, predstoji putovanje u njemačke krajeve. Premda se u *Dundu Maraju* sve do pojave Gulisava Hrvata ona pojavljuje kao lik koji je stalno boravište pronašao u Rimu, valja istaknuti da je Laura jedan od rijetkih ženskih likova kojima putovanje omogućuje da se uzdignu u svijetu koji se temelji na individualnom talentu i smislu za posao. Laura je dakle zahvaljujući (i) putovanju (točnije, putovanjima) »self-made« žena.⁴

Osim Laure, putuje i Marova dubrovačka zaručnica, mlada Pera, također iz *Dunda Maroja*. Ona, u pratnji bratučeda Dživa i babe, iz Dubrovnika putuje u Rim da bi pronašla zaručnika Mara, koji se tri godine ne javlja. Za razliku od kurtizane Laure, kojoj zanimanje kojim se bavi omogućuje pokretljivost, Pera se, da bi mogla na put, da bi uopće napustila rodni grad, mora preobući u muško.⁵ Zanimarimo li nakratko činjenicu da je Pera tip zaljubljene djevojke umnogome uvjetovan žanrovskim konvencijama eruditne komedije, i imamo li na umu dubrovačke običaje, reći ćemo da ta

³ F. Čale u komentarima *Grižule* naziva taj monolog »feminističkim pledoajom« (1987.: 505). Spomenuti monolog izdvaja i Dunja Fališevac (2007.: 27).

⁴ Tako Lauru tumači C. W. Bracewell (1999.).

⁵ O Peri u Rimu govori se opširnije u radu Lade Čale Feldman (2001.: 149-156), no za ovaj je rad važniji zaključak što ga donosi Dunja Fališevac u interpretaciji različitih bjegunaca, među njima i Pere, u studiji »Bijeg« u ovome zborniku. Ovdje ujedno zahvaljujem autorici što mi je ustupila rukopis.

mladica čini prijestup te da hrabro iskače iz zadanoga patrijarhalnoga modela prema kojemu je ženi namijenjen prostor kuće. Ona naime i sama kaže: »(...) ja sam djevojčica, i učinila sam stvar koju dosle nijedna djevojčica nije učinila« (Držić 1987.: 321). No, kako pokazuje Dunja Fališevac, to će naizgled hrabro putovanje, čiji nam ishod nije poznat jer nije sačuvan završetak Držićeve komedije, jamačno završiti kao razočaranje.⁶

* * *

Niz putnica hrvatske ranonovovjekovne književnosti mlađe su srodnice nešto starijih susjeda, talijanskih literarnih amazonki. U *Osmanu* Ivana Gundulića to su Krunoslava i Sokolica, lijepe ratnice, antipodi *robinja*, koje putuju kršćanskim i turskim prostorima. Slična je pak Gundulićevim amazonkama Palmotićeve Captislava iz istoimene tragikomedije i Kanavelićeva Rosinda-Margarita iz epa *Sveti Ivan biskup trogirski*. Njihovo nepripadanje tradicionalno ženskome prostoru, prostoru kuće, iskazuje se podrobno u *Osmanu*. Za Krunoslavu se, primjerice, opisuju kako je odrastala uz oca:

Bojnom trubljom mješte pjesni
sveđ ju šika i pokoji,
a gdje sjever dme nesvjesni,
od lavice mlijekom doji. (4, 93-96)

Te:

⁶ V. spomenutu autoričinu studiju »Bijeg« u ovome izdanju. Osim Pere, autorica spominje i Omakalu kao lik koji putuje, odnosno bježi, ali i njezin odlazak završava razočaravajuće. No, treba dodati i to da razočaranjem nakon bijega, kako pokazuje D. Fališevac, završava i putovanje jednoga muškoga lika, Grižule, pa se ne bi moglo govoriti o nekoj rodno shematiziranoj podjeli prema kojoj bi putovanja ženskih likova u Držića završavala neuspješno, a putovanja muških likova uspješno.

...pak na hrlom konju uzrasti
gdi u planinah vihri viju... (4, 105-106)

Baba Kanaveličeve Rosinde pak kaže:

Znam hrabreno sarce tvoje,
zašto još u bah mala
u igram si varle boje
s družicama zamećala;
I miešte igle i kudjelje,
nemisleći o uresu,
tve zabave i tve želje
u oružju svej bile su. (Kanavelić 1858.: 368)

Gundulićevim i inim amazonkama primjeren prostor ne čini (očinski) dom, odnosno dvor – prostor amazonki i nije privatni prostor doma, vlastitoga i domaćega, nego je njihov prostor vanjski: u Gundulića je to golem prostor između Hoćima i Carigrada. Pa iako je prostor između Hoćima i Carigrada geografski prostor, politički važan, i iako su amazonke angažirane na politički suprotstavljenim stranama, Krunoslava na strani Poljaka, u borbi protiv Turaka, a Sokolica kao turska ratnica lojalna Osmanu, i prostori kojima se bojnice kreću i povijesna zbivanja u kojima sudjeluju u tješnjem dodiru s njima gube na povijesnosti.⁷ Naime, kada su određena geografskoga prostora kojim se kreću amazonke općenita i kada označuju golema, prilično neodređena prostranstva, sudar se romantičnoga i povijesnoga svijeta ne osjeća. Za Sokolicu se, primjerice, kaže:

Tim otkada lanjsko lito
mlad kraljević razbi cara

⁷ O nemogućnosti da se povežu povijesni i romantični svijet u *Osmanu* opširno je i uvjerljivo pisao Zoran Kravar (1993.), koji precizno detektira »sudare« povijesnih i romantičnih likova.

s drugam ona strjelovito
preko leškijeh strana udara,
leteć mnokrat sred potjera
sjemo-tamo po prostoru
od Odera do Nepera
i s Nesterka k Nijemskom moru. (9, 25-32)

Međutim, kada se pojavljuju konkretniji prostori i pojedinačna zbivanja (primjerice, u četvrtom pjevanju Ali-paša se prisjeća gdje se nalazio Sokoličin tabor u hoćimskoj bici), dolazi do »kratkoga spoja«, koji se ne može primjereno razriješiti.⁸ U konačnici, kada se romantični likovi amazonki previše približe konkretnom političkom ili geografskom prostoru i povijesnim likovima, oni iz djela i nestaju. Krunoslava kreće u Carigrad osloboditi zaručnika Korevskoga, no i sama završi u tamnici i u daljim se zbivanjima više ne pojavljuje. Sokolica se pak zapućuje u Carigrad, u pomoć Osmanu, no onamo očito ne može stići te se ne zna što s njom dalje biva.

Amazonstvo Krunoslave i Sokolice, Palmotićeve Captislave i Kanavelićeve Rosinde, slijedom Gundulićevih talijanskih uzora, zapravo se manifestira kao pripitomljeno amazonstvo: njih vodi ljubav prema muškarcu. Patrijarhalna shema nije iznevjerena, jer djevojke ne putuju vođene nekim vlastitim, o muškome svijetu neovisnim interesima i probicima, nego se muškarcima stavljaju u »službu«.⁹

Upad djevojaka-ratnica u muški sustav, u ratovanje, konkretno u zbivanja za vrijeme hoćimske bitke i nakon nje, u Gundulića se daje objasniti estetičkim razlozima. Kao likovi koji pripadaju romantičnome

⁸ V. Kravar 1993., detaljnije na str. 114-120.

⁹ Riječ je o inverziji Robinjine pozicije: u Lucića je muški lik u misiji, u potrazi za zaslužnjem Robinjom; u *Osmanu* Krunoslava kreće na put da bi spasila Korevskoga, a Sokolica da bi pomogla Osmanu. Gundulićeve ratnice doduše ne uspijevaju jer je ta opcija, zbog neadekvatna povezivanja romantičnoga i povijesnog svijeta u *Osmanu*, nemoguća.

tematskome sloju, one su, za razliku od muških likova, u potpunosti uvjetovane pravilima igre toga tematskog svijeta. Osim toga, uz to što su knjiški likovi, Gundulićeve su lijepe ratnice, ma kako se činile »emancipiranima«, ipak muška projekcija.

Još jedan ženski lik iz Gundulićeva *Osmana* putuje. To je Sunčanica, no ona je zaslužnena djevojka – »gusa« je, kao i Lucićevu Robinju, prisilno odvodi na put. Stoga se putovanje na koje je ona mimo svoje volje odvedena pokazuje kao anomalija, koja potvrđuje da je ženino idealno okruženje prostor kuće i privatnosti. Pripovjedačevim je implicitnim vrednovanjem to nasilno putovanje višestruko označeno kao devijacija: ono je štetno za *Osmana* jer se on ogrešuje o turske zakone, no jednako tako, premda to za *Osmana* u cijelosti nije važan aspekt, putovanje narušava ustaljeni red patrijarhalnoga, donekle idiličnoga života.

Na kraju, usporedimo li putovanje lijepih ratnica s Ali-pašinim i Kazlar-aginim putovanjem, uočiti ćemo da dvojica Osmanovih poklisara putuju s misijom važnom za cara i carstvo, kao i da njihova putovanja »mapiraju« geografski prostor. Putovanja amazonki nemaju važnu misiju niti konstituiraju geografski ili politički prostor epa. To je i razumljivo znamo li da je riječ o likovima čija je funkcija ponajprije dekorativna. No može li se u ranonovovjekovnoj hrvatskoj književnosti uopće i zamisliti ženski lik koji putuje i čije putovanje pritom »mapira« neki geografski prostor, i to tako da to bude važno za širu zajednicu?

* * *

Likovi svetica i biblijskih junakinja dosada su bili izostavljeni, premda su upravo oni, iz Prohaskine vizure, pa i vizure nekih drugih književnih povjesničara, primjeri »jakih« likova. No premda biblijska epika i hagiografije ženskim likovima dopuštaju ono što različiti svjetovni žanrovi

svojim ženskim likovima ne mogu dopustiti,¹⁰ putovanja ženskih svetačkih likova nisu sama po sebi važna niti se na njima događa nešto bitno za lik ili za zbivanja u cijelosti. Jednako to vrijedi za Mariju Magdalenu iz poeme *Uzdasi Mandalijene pokornice* Ignjata Đurđevića kao i za svetu Rožaliju, »panormitansku divicu«, lik iz istoimenoga djela Antuna Kanižlića. Iznimka je možda tek Marija Egipkinja iz *Života i pokore svete Marije Egipkinje*, spjeva Dubrovčanina Nikole Marčija, tiskanog 1791. u Dubrovniku. Ta Marija odlazi na hodočašće da bi na putu zavodila suputnike te je put važan po tomu što otvara prostor za grijeh. Zadaća je toga putovanja i da jače naglasi preobrazbu lika, odnosno obraćenje, koje će se dogoditi na odredištu, pred crkvom.

Većina dakle svetačkih likova mora, doduše, napustiti prostor poznatoga, bliskoga i domaćega da bi mogla živjeti prema novim pravilima, no putovanje je za te likove sporedno, odvija se prilično brzo te je samo faza čak i za sam lik, a kamoli ne za širu zajednicu.¹¹

Ipak, u sferi religiozne književnosti ženskim se likovima namjenjuje još jedna vrsta putovanja. To je putovanje duhovnim prostorom. Svetački život, kako nalažu hagiografije, i valja shvaćati kao duhovno putovanje. No i tu postoje neke razlike: na tome duhovnom putovanju nerijetko se ženama preporučuje (ili se od njih zahtijeva) da teže jednim vrstama kreposti, a muškarcima su namijenjene druge vrste.¹²

¹⁰ Prisjetimo se *Judite* Marka Marulića – naslovni lik epa ne samo da mora napustiti dom da bi mogao djelovati, nego se mora koristiti i tjelesnim dražima te čak smije ubiti.

¹¹ Premda ne ulazi u okvir ovoga rada, napominjem da je putovanje ženskih likova, i to ne svetačkih, često u srednjovjekovnom žanru Marijinih mirakula (vjerojatno je najpoznatiji primjer pripovijest o djevojci bez ruku).

¹² Upućujem ovdje na članak Ive Grgić »Muška vrlina, ženska vrlina u Marulićevoj Instituciji« (*Colloquia Maruliana* XII, 2003.), koji govori o podjeli poželjnih vrlina prema rodnome kriteriju.

Osim toga, treba još jednom istaknuti da ženski likovi ne mogu odlaziti na alegorijska putovanja imaginarnim prostorima, na kakvo se, recimo, otpučuje Vetranovićev Piligrin.

* * *

Premda u lirici ne možemo govoriti o ženskim i muškim likovima, možemo nešto reći o »distribuciji« putovanja (tematiziranog ili podrazumijevanog), koja i u lirskoj ljubavnoj pjesmi ide u korist muškaraca. Putovanja se pritom najčešće ne tematiziraju nego su važna kao pretpovijest situacije u kojoj se iskazuje bol prouzročena razdvojenošću zaljubljenika. U topografiji ljubavne veze uvijek je muški zaljubljenik onaj koji se »odilja«, a žena ostaje.

Osim antologijske anonimne ljubavne pjesme »Odiljam se«, u kojoj muški subjekt tuguje jer mora na put, »odilio« se i subjekt pjesme »Knjiga« Ivana Bunića Vučića te iz daljine piše čeznutljivo »pismo« ženskome adresatu. »Knjizi« slijedi »Odgovor«, pjesma sa ženskim lirskim subjektom koji odgovara da željno čeka.¹³

Ženski lirski subjekt pojavljuje se u dubrovačkoj ranonovovjekovnoj lirici i prije Bunića: ima ga u Džore Držića, Šiška Menčetića, Hanibala Lucića, Marina Držića, Nikole Nalješkovića i u nekoliko anonimnih pjesama *Ranjinina zbornika*.¹⁴ U takvim je pjesmama gotovo redovito riječ o razdvojenosti uzrokovanoj putovanjem muškoga adresata. Ženskome je kazivaču, u skladu s tradicionalnom raspodjelom prema kojoj je muškarcima

¹³ »Knjiga« je ispjevana dvostruko rimovanim dvanaesterima, a »Odgovor« osmercima. Distribuciju tih dvaju stihova s obzirom na rodni kriterij (dvanaesterac kao stih prikladan za muški iskaz i lakši osmerac kao stih prikladan za ženski iskaz) zanimljivo obrazlaže Pavao Pavličić u knjizi *Barokni stih u Dubrovniku*, Dubrovnik, Matica hrvatska, 1995.

¹⁴ Popis pjesama dubrovačkih renesansnih pjesnika sa ženskim lirskim subjektom i važne uvide o maskulinoj perspektivi tih pjesama sa »ženskim glasom« donosi Tomislav Bogdan (2002.).

dodijeljen vanjski a ženama unutarnji prostor, namijenjena zadaća da čeka.

* * *

Ima li smisla zanemariti razlike između sekularnih i religioznih diskursa i upitati se, iz vizure zanimanja za putovanja ženskih likova, koja je razlika između putovanja robinjâ, dubrovačkih seičentesknh amazonki i svetica iz ranonovovjekovne književnosti? Razlika je na prvi pogled golema, no valja imati na umu da je u oba slučaja riječ o putovanjima koja su zadana žanrovskim konvencijama. Konvencije žanra proizvod su u potpunosti maskuline književne kulture te upućuju na muško »smještanje« žena, a one su uvijek, ovako ili onako, podređene muškome svijetu i muškim ideologijama.¹⁵ Sigurno je da u ranome novovjekovlju *curiositas*, želja za otkrivanjem novoga, kad je riječ o fizičkome putovanju, a donekle i o duhovnome, ženskim likovima (pa ni stvarnim ženama) nije često dopušтана. U muškoj književnosti ženama se namjenjuje *pasivitas* (čak ne ni *stabilitas*, koju ranonovovjekovna kultura vidi kao opreku prema *curiositas*). »Homo viator« nikada nema adekvatnoga parnjaka u ženskome liku – »femina viatrix« nepoznata je kategorija u ranonovovjekovnoj hrvatskoj književnosti, kao i u zbilji.

Ženska putovanja, posve je jasno, ne otkrivaju novi svijet, ne završavaju osnivanjem novoga grada, niti se, najčešće, poduzimaju radi formiranja samoga lika, radi inicijacije, potrage za identitetom ili nečim sličnim. Ženski likovi koji putuju najčešće putuju zbog muškarca, i to uglavnom zbog ljubavi. Nekoliko važnijih putovanja muških likova u hrvatskome ranonovovjekovlju pokazuje kako su za ženske likove mogućnosti putovanja znatno reducirane: bi li bilo moguće na putovanje poput Zoranova

¹⁵ Da prisutnost žene (kao teme ili lika) svjedoči zapravo o maskulnosti ranonovovjekovne hrvatske književne kulture, ustvrdio je Slobodan P. Novak (1990.).

u *Planinama* »poslati« ženski lik? Ni na putovanju kakvo je opjevano u Hektorovićevu *Ribanju i ribarskom prigovaranju*, djelu kojemu je teško jednoznačno odrediti žanrovsku pripadnost, očito ne može sudjelovati žena, a jednako je s *Pelegrinom*.

Svi navedeni primjeri dobro su poznati čitatelju koji čak i ovlaš poznaje staru hrvatsku književnost. Gotovo da ih i nije bilo potrebno navoditi u prilog zaključku da je mogućnost putovanja za ženske likove ograničena i koječime uvjetovana. Muški likovi putuju znatno češće no žene, bilo da je riječ o putnicima kroz konkretne, geografske prostore bilo o onima koji se kreću imaginarnim prostorima. Za muškarce je putovanje uobičajeno, često konstitutivno; ženskim je likovima putovanje, koje uz prostornu mobilnost uglavnom podrazumijeva i intelektualnu znatiželju, uskraćeno.

Konačno, da rezimiramo: premda se naslovom ovoga rada kao njegov predmet sugerirala tema putovanja ženskih likova, pokazalo se da je to tema koje gotovo da i nema, nego se tek podrazumijeva te se, ako se i pojavljuje, najčešće zbiva u vremenu pretpriče. Putovanje kao čin potrage, promjene, sazrijevanja, obrazovanja i stjecanja moći za ženske likove nikada nije proces koji bi bio važan sam po sebi.

Dodajmo još i to da bez putovanja, bez susreta s *alius*, ne postoji ni *idem*. Međutim, zašto bi ženski likovi i kretali u potragu za vlastitim identitetima kada su im ih muškarci već odavna uspješno skrojili?

LITERATURA

- Bogdan, Tomislav 2002. »Ženski glas hrvatskih petrarkista«. *Republika* LIX, 3-4, 113-119.
- Bracewell, C. W. 1999. »Držić's Cities«. *Most – The Bridge*, 1-2. Zagreb, 177-189.
- Bunić Vučić, Ivan 1995. *Djela*. Prema kritičkom izdanju M. Ratkovića prir. D. Fališevac. Matica hrvatska, Zagreb.

- Čale Feldman, Lada 2001. »Žensko za muško i muško za žensko u starijoj hrvatskoj dramatici i kazalištu«. *Euridikini osvrti*. O rodnim izvedbama u teoriji, folkloru, književnosti i kazalištu. Naklada MD, Centar za ženske studije. Zagreb, 147-186.
- Držić, Marin 1987. *Djela*. Prir. F. Čale. Cekade, Zagreb.
- Đurđević, Ignjat 1971. *Pjesni razlike, Uzdas Mandalijene pokornice, Saltijer slovinski*. Prir. F. Švelec. PSHK 18. Matica hrvatska i Zora, Zagreb.
- Fališevac, Dunja 2007. »Dubrovnik otvoreni i zatvoreni grad«, u: *Dubrovnik otvoreni i zatvoreni grad. Studije o dubrovačkoj književnoj kulturi*. Zagreb, Naklada Ljevak, 7-39.
- Gundulić, Ivan 1964. *Osman*. Prir. M. Ratković. PSHK 13. Matica hrvatska i Zora, Zagreb.
- Kanavelić, Petar 1858. *Sveti Ivan biskup trogirski i kralj Koloman*. Prir. J. Jurković. Štampa Drag. Lehmana i drug., Osijek.
- Kanižlić, Antun 1940. »Sveta Rožalija panormitanska divica«, u: *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*. Prir. T. Matić. SPH XXVI. JAZU, Zagreb.
- Kravar, Zoran 1993. »Svjetovi Osmana«, u: *Nakon godine MDC. Studije o književnom baroku i dodirnim temama*. Matica hrvatska, Dubrovnik, 104-125.
- Lucić, Hanibal 1968. »Robinja«, u: *Hanibal Lucić, Petar Hektorović. Skladanja izvarskih pisan razlikih, Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari ine*. Prir. M. Franičević. PSHK 7. Matica hrvatska i Zora, Zagreb.
- Marči, Nikola 1791. *Život i pokora svete Marije Egipkinje*, Dubrovnik.
- Novak, Slobodan P. 1990. »Ideja o ženi u hrvatskoj renesansnoj književnosti«. *Dubrovnik* n. s. I, br. 1-2, 158-175.
- Novak, Slobodan P. 1994. »Post coitum...«, u: *Figure straha. 13 poučaka*. Zagreb, Durieux, 39-49.
- Palmotić, Junije 1883. *Captislava*. Prir. A. Pavić. SPH XIII. JAZU, Zagreb.
- Pjesme Šiška Menčetića i Džore Držića, i ostale pjesme Ranjinina zbornika* 1937. 2., sasvim preudešeno izdanje. Prir. M. Rešetar. SPH II. JAZU, Zagreb.
- Prohaska, Dragutin 1916. *Ženska lica u hrvatskoj književnosti*. Knjižara Mirka Brejera.
- Seigneuret, Jean-Charles 1988. »Travel« U: *Dictionary of Literary Themes and Motifs: L-Z Vol. 2*. Greenwood Press, New York, 1291-1315.

WHO DOESN'T SIT AT HOME, AND WHO SITS AT HOME?
THE SUBJECT OF TRAVELING AND FEMALE CHARACTERS
IN EARLY LITERATURE

S u m m a r y

This article, based on several mainly canonical Croatian early writings, tries to determine if the subject of traveling is important for female characters, or if it's constitutive only for male characters. By doing so, the author reviews several dramatic texts, several epic poems, religious poems and several lyrical poems. It is established that the subject of traveling, regardless of gender, or the genre of analyzed literary works, is more often connected to male characters, it is also established that the traveling of female characters never represents the process of (trans)formation, nor is the travel of female characters important for the whole community. It is concluded that the traveling of female characters is placed within unpretentious frames which are outlined by masculine, patriarchal discourse, which connects women with the home and its space, while men are connected with exteriors.